

AZƏRBAYCANLI AİLƏ MƏİŞƏTİNDƏ ƏNƏNƏVİ XÜSUSİYYƏTLƏRƏ DAİR (İÇƏRİŞƏHƏRİN MATERİALLARI ƏSASINDA)

Azərbaycanlıların ailə məişətində ənənəvi xüsusiyyətlərin yaşaması, bu gün də davam etdirilməsi xalqımızın qədim və zəngin irsinə dəlalət edir. Bu baxımdan əsrlər boyu Azərbaycanın mədəniyyət mərkəzi olmuş Bakının «İçərişəhər» əhalisindən toplanmış etnoqrafik materiallar əsasında yazılmış məqalədə ailə üzvlərinin toy, yas mərasimlərində, bayramlarda və uşaqla bağlı (müəyyən) adətlərdə yaşayan ənənəvi xüsusiyyətlərin bir qisminə bəhs olunur.

Mir-Teymurun, Nicat Sadıqlının, Əliheydər Əliyevin, Rübabə Mehdiyevanın, Sara Məmmədovanın və adını çəkə bilmədiyimiz digər informatorların verdikləri məlumatlara əsasən İçərişəhərdə müxtəlif tip: sadə-nuklear, mürəkkəb, tam olmayan, bir, iki, üç nəsilli ailələr yaşayır. Mürəkkəb ailələrdə ənənəvi olaraq ailəyə məxsus büdcə pulunu evin qadını (qaynana) saxlayır. Əksər ailələrdə indi də bu qayda mövcuddur.

Azərbaycan xalqının zəngin ənənələrini əks etdirən toy mərasimi, onun mərhələləri, mərhələlərdəki spesifik özünəməxsusluqlar isə xüsusi maraq doğurur.

İçərişəhərdə qız uşağı anadan olan gündən valideynlər onun üçün cehiz tədarük edirdilər: çaraq, lampa, aftafa, yorğan-döşək, qab-qacaq, mebel, nənə cehizi adlanan kamot və s.

Adətən toy, yas mərasimlərində, hamamda qızları valideynlər görür, bəyənər, sonra yaxın adamlardan onun haqqında soruşub öyrənirdilər. Hamamda oğlanın anası qızın fitə ilə çimməyinə, hərəkətlərinə göz qoyardı. İçərişəhərliklər uzun hörüklü qızları gözəl sayırdılar. Deyirdilər: «kürəyində bilək boyda iki dənə hörüyü var». Bəzən oğlan özü qızı görüb bəyənir və fikrini valideynlərinə bildirirdi. Valideynlərin razılığı olan tərzdə ana, bacı, yaxın qonşu birlikdə qız evinə elçi gedirdilər. Razılıq olsa növbəti dəfə kişilər elçi gedirdilər. «Həri»də şirin çayın verilməsi razılıq əlaməti hesab olunur, oğlan adamları üzük- yaylığı qız tərəfə təqdim edirdilər. Bundan sonra qız evi «nişan götürər»di.

İçərişəhərdə Novruzun il-axır çərşənbəsində, yaxud bayram axşamı oğlan evinin adamları nişanlı qıza bir neçə «novbahar xonçası» gətirirdi. Bu əsasən bayram payından ibarət olan «bayram xonçası» olardı. Meyvə yetişəndə isə qız üçün «bağ-başı»adlanan meyvə xonçası gətirilirdi.

Adətə görə toy günündən əvvəl sərpayı qənd-şirni götürüb, qapı-qapı gəzər, tapşırılan adamlara şirni paylaşmaqla onları nişana və ya toy məclisinə dəvət edərdi. Deyərdi ki, Zivərin toyudur, sizi toya dəvət edirlər. E.Aslanovun qeyd etdiyinə görə Abşeron kəndlərində isə dəvətçi «nəmçi», «çağrıçı», «adamçağıran» adlandırılırdı (1, 54).

Adətən həm oğlan, həm də qız evində toyşənliyi üçün çoxlu adamın yerləşə biləcəyi, həmçinin çalıb-oynamaq, güləşmək üçün də şəraiti olan böyük «mağar» tikərdilər. Ənənəvi olaraq həmin mağarı və ya toyxananı meydanlarda tikər, toy şənliyini orada keçirirdilər. Mağarın yuxarı başında toyu idarə edən musiqiçilər – toycular üçün nisbətən hündür olan xüsusi yer, habelə ayrıca bir masa, bəylik taxtı düzəldir, masanın üstünə şirniyyat və güzgü qoyurdular.

«Paltar kəsdii» qız evində icra olunurdu. Oğlanın adamları da bu məclisdə işti-

rak edirdilər. «Paltar kəsdi»də sərpayılar əsas rol oynayırdılar. Oğlan evi qız evinə «yol pulu», «süd pulu» verirdi. Həmin gün qız «ara paltarı» - qırmızı paltar geyinirdi.

Oğlan evindən qız evinə ərzaq – ət, yağ, düyü, şirniyyat, həmçinin qız üçün paltar, qızıl aparılırdı. Bəzən bunların əvəzində nəqd pul «mətbəx» xərci, «xərc» də verilirdi.

İçəri şəhərlilərin toy adətlərini şərh edərkən Hüseynqulu Sarabski «Köhnə Bakı» kitabında yazır ki, adətə görə toydan əvvəl oğlanın atası ədyal örpəyi, noğulu, nabat, badam, xına və digər ərzaq alırdı. Arvad oğlunun toy bazarlığını gördükdə şadlığından gözü yaşarmış halda kişinin qabağına gəlir, fındıqca çalaraq oxuyub deyir:

Gözün aydın olsun, oğul anası
İyirmi yaşına çatıb onun balası.
Oğlum olsun yeddi oğlu atası
Əziz oğlum, toyun mübarək olsun.
Ata-ana çəkər oğul cəfasın,
Qocalanda görər onun səfasın,
Əziz oğlum, toyun mübarək olsun.

Mahnıdan sonra: - Çox mübarək... Çox mübarək, ölmədik oğlumuzun toyunu gördük – deyə Kəblə Xeyransa bazarlığı kişinin əlindən alıb sahmanlayır.

Cümə günü gecə Hacı Abtalıb, qohum-qardaşını başına cəm eləyib, Xəlfə xır-xır Hacı Haşımı çağırıb aynanı onun əlinə verir və xonça əllərində yola düşürlər. Bəzilərinin əlində fanar, yolları işıqlandıraraq Hacı Fərəcullagil tərəfə gedirlər (2, 195-196).

Qız toylarında «paltar kəsdi»də toya gələnlər «mübarək olsun» gətirirdilər. Belə ki, toya salınan nəmərdən əlavə evdəkilərə pay verirdilər. Gələnlərə əvvəlcə yemək verilmirdi. Axşam tərəfi isə toyxanaya gəlirdilər. Abşeron kəndlərində də səhərdən başlayaraq axşama qədər «mübarək olsun» gətirirdilər. Axşam isə toyxanaya yığışır, çalıb-oynayırdılar. Dövrən yığılır, həmçinin oğlanın adamları gəlini oynadır, gəlinə təqdim olunan pulu musiqiçilərə verirdilər. Bakı kəndlərində də toy axşamı qadınlar kişi paltarı geyinir və camaatı əyləndirirdilər.

Oğlan toyundan əvvəl qızın cehizi oğlan evinə aparılırdı. Habelə «kəbin-kəsdi», «xınayaxdı» mərasimləri keçirilirdi.

İçərişəhərdə «kəbinkəsdi» mərasimi ənənəvi olaraq molla tərəfindən kəsilərdi. Əsasən mərasimdə, həm oğlan, həm də qız tərəfdən iki nəfər molla, digər şəxslə iştirak edərdi. Həmin adam qızın kəbinə razı olub-olmadığını mollaya bildirərdi. Qızın vəkili oğlan evindən müəyyən məbləğ qızıl pul tələb edərdi. Sonra molla «fatihə-xeyir» kəbin duasını oxuyar və kəbini kəsərdi. Kəbində qızıl pulun, yəni mehrin miqdarı yazılırdı. Beləliklə, nə vaxtsa boşanma hadisəsi baş versə idi, kəbin kağızında qeyd edilən qızıl pul oğlan tərəfdən alınardı. Kəbin adətən qız evində kəsilərdi. Oğlan tərəfdən gəlmiş bir neçə nəfər ağsaqqal kişi və qız tərəfin adamları üçün «kəbin süfrəsi» açılırdı.

Qız evində «xına yaxdı» gecəsi keçirilərkən oğlan evində də «sərpayı gecəsi» icra olunurdu. Həmin gün oğlan evində sərpayı əsas sima kimi iştirak edir, həmçinin oğlan tərəfin adamları qız evinə «xına» aparırdı.

«Xınayaxdı»da qız tərəf məclis təşkil edirdi. Süfrə açılır, musiqiçilər oğlan adamları ilə bərabər gəlir, məclisi şənləndirirdilər. «Xınayaxdı»da qızın əlinə xına

yaxır, qırmızı parça ilə bağlayırdılar. Bəy üçün də xına göndərilirdi.

Oğlan toyundan əvvəl qız evi oğlan evinə «bəy boğçası» göndərirdi. Bu «bəylik» xonçası da adlanırdı. «Bəylik boğçası»na bəy üçün hamam ləvazimatı, təzə paltar, həmçinin bir qazan plov da daxil idi. Qeyd etmək lazımdır ki, «bəylik boğçası» oğlan evinə sərpayı vasitəsilə göndərilirdi.

Oğlan toyunda ancaq kişilər iştirak edirdilər. Əvvəllər toyxanada xalça-palaz salınar, cərgə ilə yerdən oturardılar. Toyda iştirak edənlər pay gətirərdilər. Abşeron kəndlərində isə toylarda pul yığılırdı.

Toyda adətən aş (plov), kabab, qovurma verilirdi. Toy başlayarkən oğlanın valideynləri sağdişi, yaxud sərpayı aşbaza xalat verər, «qazanın ağzını açdırar»dı. Toylarda içki kimi ancaq kompot verilirdi.

Toylarda musiqiçilər də iştirak edirdi. Xanəndə qaval ilə oxuyardı. Toyun axırında «bəy tərifi» icra olunardı.

Adətən gəlini axşamüstü faytonla, qarazurnada mahnılar ifa edərək sərpayıların müşayiəti ilə gətirərdilər. Sərpayı, yengə, dərnə isə qızın bibisi, xalası, dayısı arvadı olurdu. Gəlini adətən oğlan dərnəsi bəzəyir, belini oğlan adamı bağlayırdı.

Həmin gün ağ gəlinlik paltarı geyindirilmiş gəlin xonçaların müşaiyyətilə aparılırdı. Gəlinin qarşısında güzgü lampa-çıraq, yaxud şam tuturdular.

Qız oğlan evinə köçərkən «yol kəsdı» adəti icra olunurdu. Kim istəsə yolu kəsib, xalat, pul ala bilirdi.

Oğlan evinin küçə qapısında qaynana gəlinə xeyir-dua verir, onu Quranın altından keçirirdi. Gəlinin başına ruzi əlaməti olaraq xırda pul tökür, ayağının altında qab sındırılır, qarşısında qurban kəsilirdi. Qurbanın qanından isə alınına sürtürdülər.

Oğlan evində qapıdan girəndə gəlinin başına papaq qoyurdular. Bu o demək idi ki, qoy həmişə yanında papaqlı yoldaşın olsun.

Toydan sonra üç gün müddətində qızın anası təzə gəlin və təzə bəy üçün xörək göndərirdi. Yeməklər quymaq, düşbərə, qutab, turşuqovurmali, fisincanlı plovdan ibarət olurdu. Toydan bir həftə sonra «həftəhamamı» icra olunurdu. Yaxın adamlar oğlan evinə qonaq çağırılır, yemək bişirilir, süfrə açılırdı. Qaynana və qızın anası gəlinə hədiyyə bağışlayırdılar. Məclisdə qadınlar iştirak edirlər. Oğlan üçün də köynək, qalstuk, şərf hədiyyə gətirirdilər.

Adətən həmin gün gəlini hamama aparırdılar. İstifadə ediləcək hər şey təzə alınır. Hamamda qonaqlar da çimirdilər.

«Üzə çıxdı» isə həftə hamamından sonra olurdu. «Üzə çıxdı»da gəlinə oğlanın valideynləri üzük hədiyyə edirdilər.

Toydan bir həftə sonra istənilən vaxt oğlan evi qız evini, sonra isə qız evi oğlan evini qonaq çağırır, «Ayaq açdı» edirdilər. «Ayaq açdı»da qız evi qıza «xalça» bağışlayırdı.

İçərişəhərdə rəhmətə gedən şəxsləri məsciddə yuyurdular. Yeməyi üçü günü verirdilər. Mərhumun yasında «yas pulu» yığmırdılar. Onun 3, 7, 40 günlüyü, «cümə axşamı»ları və bir ili qeyd olunurdu. Qəbrin üstü isə istənilən vaxt götürülürdü. Hər dəfə qəbristanlıqdan qayıdanda, gilab verilirdi.

Informator Əliheydər Əliyev qeyd etdi ki, beş bacımın hər biri şəhərin müxtəlif hissələrində yaşayırdı. Onlar rəhmətə gedərkən öncə ata ocağına gətirilib sonra qəbristanlığa aparılmışdılar.

Informatorların verdikləri məlumata görə Novruzda İçərişəhərlilər xüsusi hazırlıq görərdilər.

Bəzi ailələrdə evin başçısı qoyun quyruğu alardı. Evin qadını quyruğu qovurar, cızdağ edər, yağı ilə qoğal, paxlava, şəkərbura bişirərdi. Səməninə isə ancaq baharı qarşılıyanda göyərdərdilər.

Novruzda qohumlar bayramlığa gəlir, bir-birlərinə pay göndərərdilər. Pay adətən paxlava, qoğal, şəkərbura və plovdan ibarət olurdu.

«Qurban bayramı»nda qurban kəsib yeddi evə qurban payı verərdilər. Bu adətə indi də əməl olunur. Nişanlı qızlara adətən bütün bayramlarda pay aparılırdı.

Uşaqların «ad günləri» adətən ailələrdə qeyd olunur. Xüsusi məclis təşkil edilir. Nənə, babanın adını sağlığında nəvəyə qoymurlar. İçərişəhərin maraqlı ənənəvi adətlərindən biri də «şəppə xeyir»dir. Belə ki, uşaq anadan olandan sonra 40 gün ərzində uşağın yatdığı otağa kənar adamın girməsi düzgün sayılmırdı. 40 gün tamam olandan sonra uşağa «şəppə-xeyir» edirdilər. Yaxın qohumlar-xala, dayı və digərləri çağırılırdı. Ev sahibi süfrə açır, xörəklər hazırlanır, aş bişirilirdi. Adətən xuruş 3-4 cür olur: səbzi, fisincan, turşu qovurma, şabalıd qovurması və s.

Məclisə molla dəvət edirdilər. Kişilər və qadınlar ayrı-ayrı otaqlarda əyləşirdilər. Molla qadınların məclisində əyləşir. Kişilər üçün də kim bilsə yasin oxuyur. Uşaq üçün xeyir-dua edirdilər. Molla uşağın başından öpür, adını qulağına deyirdi. Hamı onun başından öpür və o biri şəxsə ötürürdü. Qızın anası uşağa qızıl hədiyyə verirdi.

Süfrə yığılır təzə süfrə salınırdı. Şirniyyat – şəkərbura, paxlava, ərİştə halvası veriliirdi. Gələn qadınlar hədiyyələrini verirdilər. Gələnlər hamı uşağa qızıl hədiyyə bağışlayırdı. Sonra süfrəyə lələ-gülə ləbləbi, kişmiş və s. gətirilir, söhbət başlanırdı (3).

Ümumiyyətlə, əsrlər boyu İçərişəhərin ayrı-ayrı məhəllələrinin sakinləri xeyir, şər işlərində, bayramlarda bir-birlərinə kömək etmiş, Azərbaycan xalqına məxsus nəcib xüsusiyyətləri yaşatmış, ənənəvi adətləri yaşatmaqla zənginləşdirərək gələcək nəsillərə irs qoymuşlar.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. Elçin Aslanov. Azərbaycan toyu. Bakı, «Tutu» nəşriyyatı, 2003.
2. Hüseyinqulu Sarabski. «Köhnə Bakı». Bakı, Yazıçı, 1982
3. İçəri şəhərdən toplanılmış çöl-etnoqrafik materialları.

Guliyeva N.M.

ABOUT TRADITIONAL PECULARITIES IN THE MODE OF FAMILY LIFE IN AZERBAIJAN ON THE BASE (ICHARISHAHAR INNERCITY MATERIALS)

S U M M A R Y

The article represents main traditional features surviving in the life of Icharishahar population.

Auther gives some peculiarities of the customs reflecting in the wedding, mourning customs, national holidays and in bringing up childs of the base of collected ethnographical materials.

Гулиева Н.М.

**К ВОПРОСУ ОБ ОСОБЕННОСТЯХ СЕМЕЙНОГО БЫТА
АЗЕРБАЙДЖАНЦЕВ**

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена традиционному семейному быту городского населения в пределах Ичери-Шехер. На базе богатого полевого этнографического материала рассматриваются в основном вопросы свадебной обрядности. Анализируется каждый этап указанной обрядности.